

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ
«ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹՅԱՆ»
ԹԱԿԱՐԴՈՒՄ

ԱՆՆԱ ԺԱՄԱԿՈՅԱՆ

2016 թ. սեպտեմբերի 21-ին Հայաստանը նշեց անկախացման կամ երրորդ հանրապետության 25 տարին: Այդ անկախության հաստատումը ուղեկցվել է բազմաթիվ դրամատիկ իրադարձություններով: Դրանցից ամենախոշորներն էին 1988 թ. սկսված Ղարաբաղյան շարժումը, Խորհրդային Ադրբեջանում և Հայաստանում միջլեթնիկ բռնությունների ու սպանությունների դեպքերը, որոնք հաջորդող տարիներին ԽՍՀՄ փլուզմամբ վերաճեցին պատերազմի:

Թեև Հայաստանը իր անկախության առաջին տարիներից ընկղմվեց Ղարաբաղյան շարժումով և ԽՍՀՄ փլուզումով հարուցված պատերազմի մեջ, նաև շնորհիվ հենց այդ գործոնների այստեղ դեմոկրատական գործընթացներ առաջ եկան: Առաջին տարիների ընտրություններից (1990 թ. Գերագույն խորհրդի ընտրություն, 1991 թ. Անկախության հանրաքվե, 1991 թ. ՀՀ առաջին նախագահի ընտրություն) հետո մյուս բոլոր խոշոր ընտրությունները իրենց դեմոկրատականության, հաջորդիվ նաև սահմանադրականության առումներով վիճարկված են քաղաքական ընդդիմության, իսկ վերջին շրջանում նաև նոր ձևավորված քաղաքացիական հասարակության նեղ շրջանակի կողմից: Իշխող վերնախավից դուրս գտնվող քաղաքացիական հանրությունը անհավասար պայքարում տարիներ շարունակ բախվում է օրինական ճանապարհով Հայաստանում փոփոխությունների գրանցման անհնարինություն:

Թեև 1994 թ. Ադրբեջանի, Լեռնային Ղարաբաղի և Հայաստանի կողմից զինադադար կնքվեց, խաղաղության հաստատումը մնաց առկախված: Եվ այսօր անկախացումից 25 տարի, իսկ զինադադարից 22 տարի անց, նոր պատերազմի սպասումը դարձել է առօրեական խոսակցություն մարդկանց տներում և հանրային քննարկումներում:

Այդպիսի սպասման համար հիմք են հանդիսանում 2016-ի

տարվա երկու ամենախոշոր քաղաքական իրադարձությունները՝ ապրիլի 2-5-ի թեժ կռիվները Ղարաբաղում¹ և հուլիսի 17-ին Երևանի կենտրոնին մոտ տարածքում ոստիկանական ՊՊԾ զնդի մոտ երկշաքաթյա գրավումը մի խմբավորման կողմից, որի անդամները իրենց անվանում են Սասնա ծռեր²:

Այս իրադարձությունները և դրանց հանդեպ արձագանքները Հայաստանի քաղաքական իրադրության և մտքի ամենացայտուն արտահայտիչը դարձան: Այսօրվա ճամփաբաժանին կանգնած հասարակության (այս կամ այն չափով կազմակերպված կամ ակտիվ քաղաքական, քաղաքացիական խմբերի) քաղաքական մտայնությունները և պատկերացումները կանոնադառնան երկրի և տարածաշրջանի ապագայի նախագծման վրա, քանի որ «գաղափարները և հավատալիքները ոչ միայն կարող են բխել դրանց հիմքում ընկած երազանքներից, այլ նաև մասնակիորեն սահմանադրում են այդ երազանքները», - ինչպես շատ այլ մտածողների պես նշում է մշակութային քննադատ Թերի Իգլթոնը (Eagleton 2007: 54): Այդ իսկ պատճառով ինձ հետաքրքրում են ակտիվ խմբերի դիսկուրսիվ և այլ գործունեության ձևերը որպես Հայաստանում դեմոկրատացման և հանրային շահերի պաշտպանությանն ուղղված փոփոխությունների հնարավորության և դրանց խոչընդոտման պայմաններ:

Ապրիլյան ռազմական թեժացման նկատմամբ քաղաքացիական ակտիվ խմբերի դիսկուրսիվ արձագանքների իմ հետազոտության աշխատանքները հանգեցրին **«սպգային միասնության» դիսկուրսի** տիրապետման էմպիրիկ տվյալներին³: Հատկանշական է, որ այն դրսևորվում և տարածվում էր և իշխող վերնախավի ու դրա նկատմամբ հավատարմությամբ հայտնի խմբերի, անհատների, մեդիա կառույցների, և անկախ մասնագետների, և ծայրահեղ դիմադիր և փոփոխության համար պայքարող խմբերի կողմից: «Ազգային միասնության» դիսկուրսն այդպիսով ինձ համար դարձավ հետազա ուսումնասիրության

¹ Լրատվական առաջին արձագանքներից է, օրինակ՝ *ԼՂ-ում մեկ երեխա է սպանվել, ևս 2-ը վիրավորվել են. ՊԲ-ն հայտնում է շփման գծում թեժ բախումների մասին*: (2016 ապրիլ 2): 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ azatutyun.am/a/27649954.html

² Տես, օրինակ, Սասնա ծռերի առաջին հանրային տեսաուղերձը ([ELSolareli]: (2016 հուլիս 17): 2016-07-17 *սեռժիկի հեռացում! Սասնա ծռերին օգնության հասնենք*: [Տեսագրություն]: 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ <https://www.youtube.com/watch?v=LPIzzNbL5ng>:

³ Հետազոտությունն իրականացրել եմ «Պրահայի քաղաքացիական հասարակության կենտրոնի» աջակցությամբ, ինչը հնարավորություն տվեց մասնակցել գիտական միջոցառումների, զնել գրականություն և ունենալ գիտական խորհրդատուներ, ինչի համար շնորհակալ եմ ՊԲՀԿ-ին, իմ մենթոր դոկտոր Միլան Հրոբեշին և միջազգային խորհրդատու դոկտոր Արմինե Իշխանյանին:

հիմնականում այն առումով, թե որքանով է այն պարունակում կամ բացում Հայաստանում արմատական փոփոխությունների բերելու ներուժը և որքանով ծառայում գործող իշխանական կարգի վերարտադրությանը:

ԴԻՍԿՈՒՐՍԸ ԵՎ ԻՇԽԱՆԱԿԱՆ ԻԴԵՈԼՈԳԻԱՆ

Շուրջ 30 տարի է, ինչ դիսկուրս⁴ հասկացությունը տարածված է գիտական և հանրային միջավայրում՝ մնալով ամենից բավմաստ հասկացություններից մեկը: Դրանկատմամբ հետաքրքրությունը պայմանավորված է 20-րդ դարում արևմտանվորական հասարակագիտության մեջ «լեզվաբանական» հեղափոխությամբ կամ շրջումով, որով փոխվեց լեզվի և սոցիալական աշխարհի հանդեպ հայացքը. ինչպես Իզլթոնն է ձևակերպում՝ «բառերի՝ որպես կոնցեպտների մասին մտածողությունից անցում կատարվեց կոնցեպտների՝ որպես բառերի մասին մտածողության» (Eagleton 2007: 193):

Ընդհանրացնելով կարող ենք ասել, որ դիսկուրսը սոցիալական լեզուն է կամ լեզուն, որը «դիտվում է որոշակի կերպ իբրև սոցիալական գործընթացների (սոցիալական կյանքի) մաս, որը հարաբերվում է այլ մասերին» (Fairclough 2015: 7): Արմատական մտքի, մասնավորապես Դեյվիդ Հարվիի (David Harvey) տեսանկյունից այն դիալեկտիկ հարաբերության մեջ է «իշխանության, սոցիալական հարաբերությունների, նյութական պրակտիկաների, ինստիտուտների (և ծիսակարգերի), հավատալիքների (արժեքների, երազանքների) հետ» (Fairclough 2015: 7): Այսինքն՝ դիսկուրսը ոչ միայն սոցիալական այլ բաղադրիչների բացահայտ արդյունք է, այլև դրանց կայունության և վերարտադրության անհրաժեշտ պայման, ինչպես նաև փոփոխության տեղ: Դիսկուրսի և սոցիալական մյուս՝ ոչ դիսկուրսիվ տարրերի դիալեկտիկ կապը չի ենթադրում, թե դրանցից մեկը կարող է հանգեցվել մյուսին: Դիսկուրսը ներառում է խոսքի և գրի, այլ նշանային համակարգերի կիրառումը, դրանում իշխանական հարաբերությունների վերարտադրությունը և դրան հնազանդեցումը, ինչպես և իդեոլոգիական պայքարը: Այս մոտեցման հիմքում ընկած է Անտոնիո Գրամշիի (Antonio Gramsci)

⁴ Դիսկուրս հասկացությունն ունի հայերեն մի քանի թարգմանություն՝ տրամասություն, տրամախոսություն, քննախոսություն և խոսույթ: Լեզվաբանների կողմից ընդունված է վերջին խոսույթ տարբերակը, իսկ հասարակագետների շրջանում դրանցից ոչ մեկը վերջնական հաստատում չի ստացել: Հետևաբար մենք կնախընտրենք կիրառել ամենից տարածված և չթարգմանված դիսկուրս տարբերակը:

հեգեմոնիայի տեսությունը, համաձայն որի՝ տիրապետող դասի քաղաքական իշխանությունը հիմնվում է ոչ միայն բռնաճնշման ուժերի գործադրման իշխանության և մյուս սոցիալական խմբերին հարկադրելու կարողությունների վրա, այլև մտավոր և բարոյական առաջնայնության, այսինքն՝ հեգեմոնիայի (գերիշխանության) վրա: «Հեգեմոնիան պաշտպանված է հարկադրանքի վահանով», հետևաբար հեղափոխության դժվարիշխությունը հանգեցնում է իդեոլոգիական պայքարի, «դիրքերի պատերազմի» (Fairclough 2010/2013: 126-145), որի տեղը, միջոցը և առանցքը դիսկուրսն է: Թեև իշխող հարաբերությունների իդեոլոգիաները դրանք կրողների համար դառնում են սովորական, անտեսանելի և դիտվում են ողջախոհ, այլընտրանքային դիսկուրսներն այդ ողջախոհությունը փոփոխելու ներքո են պարունակում:

Դիսկուրս հասկացությամբ Միշել Ֆուկոն (Michel Foucault) և այլ հետաքննիչ հետազոտողներ փորձ են արել ձեռքադառնալ իդեոլոգիա հասկացությունից՝ վերջինս տարրալուծելով առաջինում: Սակայն հետազոտում, մասնավորապես՝ քննադատական դիսկուրսիվ վերլուծության մոտեցումներում իդեոլոգիային կրկին ուշադրություն է հատկացվել՝ դրանով բացելով դիսկուրսներում իդեոլոգիայի վերլուծության տեղը:

Դիսկուրս վերլուծությունը (հատկապես քննադատական թևը) միտված է հասնել սոցիալական կապերի ուսումնասիրությանը և մշակութային թաքնված իշխանական (և անհավասար) հարաբերությունների և իդեոլոգիաների քողարկմանը, դրանով իսկ նպաստել սոցիալական փոփոխություններին: Քննադատական դիսկուրս վերլուծությունը դառնում է ժամանակակից կապիտալիստական հասարակության մետաքննադատական այն լեզուն, որով մեկնաբանվում, գնահատվում, քննադատվում, վերահամատեքստավորվում և բացատրվում են դիսկուրսները և դրանց առնչության մեջ գտնվող սոցիալական հարաբերությունները:

ԴԻՍԿՈՒՐՍԻՎ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Արևմտյան հասարակություններում, որտեղ և ձևավորվել է քննադատական դիսկուրս վերլուծության շարժումը, ինքնրստինքյան հասկանալի է թվում մոտեցման արդիականությունը՝ զարգացած կապիտալիզմի և դեմոկրատիայի

պայմաններում, երբ իշխող կառուցվածքների և իդեոլոգիայի վերարտադրության համար առաջնահերթ տեղ ունեն համոզման և մանիպուլյացիայի մեխանիզմները (թեև գործադրման պատրաստ են նաև սպառազինությունները): Իսկ արդյո՞ք Հայաստանում դա ունի նույնպիսի արդիականություն, երբ գիտենք, որ այստեղ Հայաստանի ձևավորման առաջին տարիներից հետո դեմոկրատական ընտրություններ չեն կայացել, և մարտի 1-ի օրինակով ականատես ենք, որ իշխանական վերնախավը սեփական իշխանության վերարտադրության համար չի խորշում ակնհայտ ուժային հարկադրանքի մեխանիզմների բացահայտ կիրառումից: Հենց այս պայմաններում ենք տեսնում, թե հաճախ որքան առերևույթ, ուղիղ, նույնիսկ ցինիկաբար կարող են ուժային դիրքից արտահայտվել որոշ գործիչներ: Հետևաբար, արդյո՞ք իշխող վերնախավը հաստատում է իր ուժը դիսկուրսիվ համոզման կամ իդեոլոգիական տիրապետությամբ: Այս հարցին պատասխանելիս պետք է հաշվի առնենք, որ հետխորհրդային Հայաստանում սկզբնավորված տեղական կիսաֆեոդալական տնտեսությունը ժամանակի ընթացքում շատ ավելի է ընկղմվում կամ զուգադրվում ժամանակակից գյուղալ տնտեսահամակարգի նեոլիբերալ կապիտալիզմի ցանցում: Եվ որ հենց վերջին տարիներին երրորդ նախագահի իշխանության ժամանակներում է, որ փորձ է արվում բնություններին և հարկադրանքին զուգահեռ Հայաստանում մեծ տեղ հատկացնել համոզման և/կամ մանիպուլյացիայի մեխանիզմներին: Այս մասին է վկայում հենց միայն այս ամառ Սասնա ծռերի կողմից ՊՊԾ գնդի գրավմանը ուժային արձագանքի հապադումը, բողոքի հյուժման մարտավարությունների կիրառումը նույնիսկ ուժային միջամտությունների անպակասության պայմաններում: Սրանք նաև այն ժամանակներն են, երբ ինտերնետային սոցիալական ցանցերի լայն տարածումով Հայաստանի հանրային հարցերի քննարկումը (կամ քվապի-քննարկումը) շատ ավելի ինտենսիվ է: Միաժամանակ «տեղեկատվական պատերազմը» իշխանության համար առաջնահերթ ոլորտ է, իսկ այդ պատերազմի թիրախն է ոչ միայն հակառակորդ հայտարարված ադրբեջանական կողմը, այլև Հայաստանում այլախոհությունը (առկա են էմպիրիկ տվյալներ 2013 թ. նախագահական ընտրաքաղաքական վարձավճարի դիմաց ընդդիմադիր թեկնածուին վատաբանող ֆեյսբուքյան ստատուս գրողից): Նաև այս ժամանակաշրջանում է, որ հեռուստատեսության ոլորտի լիովին վերահսկողությամբ հանդերձ այստեղ թվացյալ բավմանությունն ապահովված է, իսկ ինտերնետային անհամար կայքերը ավելի շատ նպաստում են բավմաձայն աղմուկին, քան հանրային շահից բխած տեսանկյուններով լրատվահոսքին:

Վերոնշյալ հարցը, սակայն, տեղին է նաև տեսական և ունիվերսալ մակարդակում ոչ միայն Հայաստանի, այլև ցանկացած հասարակության համար: Արդյո՞ք տիրապետող խավի արժեքները և հավատալիքներն են, որ ապահովում են համակարգի իշխումը, և արդյո՞ք դրանք իրականում տիրապետող են: Փիլիսոփա Սլավոյ Ժիժեկի (Slavoj Žižek) դիտարկմամբ իշխող իդեոլոգիան չի ենթադրում դրա լուրջ կամ բառացի ընդունումը, քանի որ «ժամանակակից հասարակություններում դեմոկրատական, թե տոտալիտար, (...) ցինիկ հեռավորությունը, ծիծաղը, հեգնանքը, այսպես ասած, խաղի մասն են» (Eagleton 2007: 40): Բզլթոնը, Թեոչերիկվի օրինակը դիտարկելով, նշում է, որ չնայած դրա նեոլիբերալ քաղաքականության ջանքերին միևնույն է բրիտանական հասարակությունը շարունակել է համառորեն դավանել սոցիալ-դեմոկրատական արժեքներ: Ուրեմն նրա իշխանությունը ոչ թե տարածված իդեոլոգիայի, այլ ի հեճուկս դրա է գործել: Այս իրավիճակի պատճառների շարքում Բզլթոնը նշում է հատուկ գործադրված քաղաքական քայլերը (օրինակ արհմիությունները թուլացնելու նպատակով հրահրված վանգվածային գործադրությունը), քաղաքական ընդդիմության թուլությունն ու անկազմակերպությունը, մարդկանց ածօրյա հոգսի և ծանր աշխատանքային օրվանից հետո քաղաքական ակտիվության համար հոգնածության կամ ճակատագրապաշտության աստիճանը (Eagleton 2007: 33-35):

Ուրեմն իշխող խավի տիրապետումը ոչ միայն և ոչ այնքան արժեքային միասնության և ճնշվածների հավատարմության հետևանք է, որքան ապահովվում է տնտեսական գործոններով և հանրության բաժանումների ու հակասությունների շնորհիվ: Այսինքն՝ կարիք կա անդրադառնալ իդեոլոգիաների քննադատության տեսական այն հարցին, թե արդյո՞ք մարդիկ բոլորը մոլորյալներ են և հեշտորեն խաբվում են իրենց տիրապետողների կողմից, ինչին էլ պետք է խոչընդոտի քննադատությունը: Բզլթոնը գտնում է, որ քննադատությունը հանրահաշիվ չիմացողներին կարող է ուղեցույց դառնալ, թե որքան կարևոր գիտելիք է այն, սակայն նաև ընդունում է, որ մարդիկ հեշտությամբ հանրահաշիվ կտվորեն, հենց որ իրենց աշխատավարձերը վտանգված լինեն (Eagleton 2007: xxiii): Գրամշիի մոտեցմամբ ճնշվածների գիտակցությունը կազմված է մի կողմից իրենց տիրապետողների նեղրած արժեքներից, մյուս կողմից գործնականում կյանքի փորձառությունից բխող դատողություններից (Eagleton 2007: 36): Միայն տիրապետողների իդեոլոգիան, ուրեմն, ունակ չէ ամբողջովին մարդկանց մոլորեցնել, քանի որ մարդկանց պատկերացումներում ներառ-

ված են գործնական փորձից եկած գիտելիքները: Սակայն «այն, ինչ տիրապետող իդեոլոգիան դարձնում է վորեղ, դա իր կարողությունն է ներխուժել իր ենթակաների գիտակցությունը յուրացնելով և վերաճկելով իրենց փորձառությունը, որով դրանք դառնում են տարասեռ և անհետևողական» (Eagleton 2007: 45), ինչն էլ ենթակաների քաղաքական անգործության և տիրապետողների վերարտադրության հիմք կարող է դառնալ: Այսպիսով ծագում է տիրապետված խմբերի շրջանում տարածված իդեոլոգիայի (աշխարհայացքի և առօրյա ողջախոհության) քաղաքական նպաստավորության հարցը հատկապես պատմական կտրվածքում: Ողջախոհությունը, որ նույնիսկ երբեմնի փորձառությունից սնուցված է ձևավորվել, նոր պատմական համատեքստի համար այլևս կարող է համարժեք չլինել, այնինչ կարող է շարունակել իր գոյությունը սովորության ուժով, կամ էլ տիրապետող խավի կողմից գաղութացվելով և սեփական շահի նպատակահարմարությամբ վերակիրառվելով:

Ուրեմն, թեև տիրապետող խավի իդեոլոգիային չենք կարող չափազանցված նշանակություն տալ, չենք էլ կարող չնկատել, որ դրանք ունեն ուղղորդման ներուժ և քաղաքական հետևանքներ: Այսպիսով դիսկուրս վերլուծության անհրաժեշտությունը տեսանելի է ոչ միայն տիրապետող իդեոլոգիաների, հանրային դիսկուրսների, այլև սովորական ողջախոհության քննադատության հարցում, որը հասարակության փոփոխության իրական ուղիներ կարող է բացել: Իսկ հետապոտողի դերը հենց այս կոնկրետ մետաքննադատության կիրառումն է, որով այն ոչ թե չեզոք դիրք է գրավում, այլ ի սկզբանե քաղաքական փոփոխություններին միտված գործողության նպատակն է պարունակում:

ՄԻԱՄՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ ԻԴԵՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇ ԵՎ ԴԻՍԿՈՒՐՍ

Իդեոլոգիաները սովորաբար ներքուստ բարդ կազմավորումներ են, որոնք հակամարտում են իրենց տարբեր տարբերի միջև, անդադար բանակցման և միավորման կարիք ունեն. «Իդեոլոգիաների իրական միասնությունն, այնուամենայնիվ, բանավեճի առարկա է: Եթե դրանք ջանադրում են համասեռացման համար, ապա դրանք հազվադեպ են համասեռ» (Eagleton 2007: 45): Հետևաբար, ցանկացած իդեոլոգիա լի է իր բաղադրիչների միջև հակասություններով և փոխվիջումներով

այնպես, ինչպես հակասական և անհամասեռ են դրանք կրող կամ տարածող խմբերը: Այնուամենայնիվ, իդեոլոգիաներին բնորոշ հիմնական ռազմավարություններից է ***միասնության ձևավորումը գործողության ուղղորդման, ռացիոնալացման, լեգիտիմացման, ունիվերսալացման և բնականացման ռազմավարությունների*** հետ մեկտեղ (Eagleton 2007: 45): Հատկապես երբ իդեոլոգիաները բացահայտորեն ազգային կամ այլ խմբային ինքնություններին են առնչվում, ապա դրանցում միասնությունը ակնհայտ հռչակված է և այս կամ այն չափով գիտակցված՝ որպես երևակայական ամբողջի գոյության, գործունեության հատկանիշ և պայման: Միասնաբար կամ համախմբվածությամբ են մարդիկ իրականացնում առօրյա գործողություններից մինչև սոցիալական մեծ ծրագրեր, ընդհուպ պետությունների հիմնադրում կամ հեղափոխություններ: Միասնությունը, սակայն, ոչ միայն սոցիալական կյանքի կարիքներից եկած անհրաժեշտություն է, այլև իդեոլոգիական պահանջ, դրա գործառության ձևերից մեկը, որով էլ ապահովվում է իր կենսունակությունը: Այսպես, օրինակ տիրապետող իդեոլոգիաները օգնում են միավորել սոցիալական կառուցվածքներն այնպես, որ դրանք հարմարավետ լինեն իշխողներին: Դա չի նշանակում պարզունակ կերպով գաղափարների իջեցում վերևից ներքև, այլ նշանակում է սոցիալական խմբերի և դասերի միջև սուբօրդինացիաների կայունացում դիսկուրսիվ և ոչ դիսկուրսիվ եղանակներով:

Հետևաբար «միասնության» ուսումնասիրությունը նախ ենթադրում է իրականացնել տարանջատումներ, թե ինչպիսի իդեոլոգիաների և ենթաիդեոլոգիաների շրջանակում և որ սոցիալական խմբերին ի շահ են դրանք ի հայտ գալիս: Այն, ինչ նկատելի էր ապրիլյան կռիվների օրերին Հայաստանի հանրային դիսկուրսի տարբեր հիմնական շերտերում, ընդհանուր առմամբ կարելի է անվանել ***«ազգային միասնության» դիսկուրս***: Դա ազգայնականության միասնականացման գործառույթի (ֆունկցիայի) ամենատիպի և պարզագույն հռչակագրումն է: Այսինքն միասնությունը ոչ միայն առաջանում է որպես ընդհանուր նպատակների և գործողությունների հետևանք կամ իբրև ազգայնական իդեոլոգիայի հատկանիշ, այլև հանդես է գալիս որպես ինքնին դիսկուրս, որով կառուցվում է ազգայինը: Այսպիսի դիսկուրսի տիրապետող տարածվածությունը մի կողմից նշում է ազգայնականի համընդհանուր և հաստատված ողջախոհությունը Հայաստանի հասարակության ներսում: Մյուս կողմից, սակայն, ցույց է տալիս իրականում տարանջատ հանրույթի կողմից ճգնաժամի պահին միասնական արձագանքի անհրաժեշտության գիտակցումը: Այդ իսկ պատճառով էլ առաջին

հայացքից համընդհանուր թվացող «ազգային միասնությունը» ունի իր նրբերանգները, որոնք էլ հետագայում կփորձենք քննարկել:

«ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՄՆՈՒԹՅԱՆ» ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԸ

Հայկական «ազգային միասնությունն» ունի խորը պատմական արմատներ և արտահայտում է հայոց անմիաբանությամբ բացատրվող կորուստների (թագավորական, իշխանական տների անկումը, երկրի բաժանումը, այլադավանների կամ օտարների լծի տակ հայտնվելը) հաղթահարման երազանքը: Այս դիսկուրսի դիմադրական ձևերը կառուցվել, փոխանցվել և ամրապնդվել են հայկական ազգայնականության ամենավաղ շրջանից մտավորական-հեղափոխական գործիչների հրապարակախոսական և գեղարվեստական գրականության միջոցով: Ներկայում այդպիսի գրական բյուրեղացած օրինակներից է համարվում Չարենցի «Պատգամ» բանաստեղծության մեկոստիքոսը. *«Ուլ հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հալաքական ուժի մեջ է»*,¹ որում հավաքական ուժը որպես «միասնություն» է մեկնաբանվում և նույնիսկ միասնություն բառով փոխարինված ձևով լայնորեն կիրառվում:

«Միասնությունը» հայ արդի քաղաքական պատմության բազմաթիվ առիթներում սահմանվում է իբրև փրկության, գոյապահպանության քաղաքական նպատակ, սակայն ոչ միշտ է այն հանդես գալիս դիմադրական իմաստով: Օրինակ արդի Հայաստանի մասին իր աշխատությունում Ժիրայր Լիբարիդյանը նշում է, որ 19-րդ դարի կեսերին Կոստանդնուպոլսի քաղաքաբնակ հայ *սպասերների* արտոնյալ վերնախավը առաջնահերթ էր համարում էթնիկ-կրոնական համայնքի ինքնության պահպանումը եկեղեցու՝ որպես միասնության միջուկի միջոցով (Libaridian 2007/2004: 53-55): Վերնախավը բաղկացած էր բարձրաստիճան կղերականությունից և Պատրիարքարանը տիրապետության տակ առած ամիրայական դասից (վարկատուներ, բարձրաստիճան բյուրոկրատներ, ազդեցիկ ընտանիքներ), որոնց բավարար էր թվում կրոնական համայնքային ազգին օսմանական կառավարության տված արտոնությունները, հետևաբար առկա կարգի պահպանման շուրջ «միասնությունը» իրենց հիմնական պատգամն էր:

Լիբարիդյանը հաղորդում է, որ նույնիսկ Մխիթարյանները, որ հայկական մշակույթի վերածննդի և եվրոպական լուսավորության գլխավոր տարածողներից էին, հայերի մշակութային վերելքը տեսնում էին ոչ ի հաշիվ գոյություն ունեցող սոցիալական կարգի, հայկական քաղաքային վերնախավի և Օսմանյան կայսրության բարօրության: Նրանք, թեև մտահոգված էին հայ ինքնությանը պատմական արմատներ հաղորդելով և հայրենասիրություն տարածելով, զգուշանում էին հայրենասիրության քաղաքականացումից կամ «այլասերումից»: Նրանց հրատարակած 1861թ. մի գրության մեջբերումից պարզ է դառնում, որ «իսկական հայրենասիրությունը» իշխանություն և հարստություն ունեցող բարձր խավերի համար պետք է նշանակեր օրինապահություն և աղքատների ու դժբախտների հանդեպ հոգատարություն, այնինչ աղքատները համապատասխանաբար պետք է հարգեն և պատվեն հարուստներին (կամ առնվազն նրանց աստիճանը, դիրքը) որպես օրենքի մեկնաբանների և գործադրողների և որպես աստծո փոխանորդների, հավատան նրանց, վերնախավի թերությունները չհամարեն անարդարացի և վնասակար, ավելին այլոց առաջ չվատաբանեն այդ թերությունները, կոծկեն դրանք և նրանց հանրայնորեն գովաբանեն (Libaridian 2007/2004: 54) (այս հրահանգները չնչին արդիականացումներով հանդերձ, վստահաբար, գործուն են մինչև իսկ այսօր. հաճախ կարող ենք հենց այսպիսի ֆեոդալական մնացորդային քարոզի, ինչպես և վարքի հանրային դրսևորումների ականատես լինել, որտեղ հիերարխիաներն ընկալվում են իբրև բացարձակ արժեքներ և ոչ թե իբրև գործառական դիրքեր):

Լիբարիդյանը նկատում է նաև, որ Մխիթարյանների կողմից հայկական ինքնության պատումների ձևավորման քայլերը պատմական հերոսների մասին ներկայացումները, ավելի շատ քաղաքական ձգտումները կասեցնելու, քան դրանք ոգեշնչելու համար էին արվում կերպարներին կտրելով իրենց պատմական համատեքստից և ներկայացնելով իբրև սոսկ հայրենասիրական հպարտության աղբյուր (Libaridian 2007/2004: 55): Ուրեմն տեսնում ենք, որ եկեղեցու շուրջ «ազգային միասնության» պահպանողական իդեոլոգիան բացահայտ հայտարարում էր գործող ֆեոդալական կարգի պահպանության իր ձգտումը, այդ իսկ պատճառով խրախուսում սրբագործված հերոսներով հպարտանալու խորհրդանշային հայրենասիրությունը միաժամանակ ձգտելով կասեցնել գոյություն ունեցող կարգի դեմ բողոքներն ու դրանց հանդեպ քաղաքական, վանցառական քայլերը:

Զնայած այս ջանքերին՝ Օսմանյան Թուրքիայում հայերի

մեծամասնությունը կազմող գյուղացիությունը, արհեստավորները և չորակավորված աշխատավորները ասել է, թե մայրաքաղաքից հեռու «հայաստանցիները» կամ *հայրենասերները*, 19-րդ դարի վերջին սկսեցին կազմակերպվել *միլլեթի* համակարգի դեմ: Սա տեղի էր ունենում սեփական սոցիալական ծայրահեղ կարիքները բավարարելու նպատակով և միջին խավի մտավորականության և գավառի հոգևորականության «միասնության» կոչերին ընդառաջ (Libaridian 2007/2004: 51-85): Հայրենասերների միասնությունը, որ ի հակառակ *սպասերների* դիմադրական էր, միտված էր առկա ճորտատիրական կարգի ծանրությունը թեթևացնելուն: Այս *հայրենասիրությունը*, ըստ էության, ազատագրական ազգայնականության հիմք է ծառայում, որը կասկածի տակ է դնում իշխողների և գաղութարարների իշխման աստվածային և անխախտ կայունությունը:

Նկատենք, որ «ազգային միասնության» դիմադրական դիսկուրսը հրաշալիորեն թարգմանվում է գործնական գործողության ձևերի, որոնցով իրացվում են դրա նպատակները և շարժառիթները (ինչը հատուկ է առհասարակ բոլոր իդեոլոգիական դիսկուրսներին (Eagleton 2007: 47): Այն դեպքում, երբ *սպասիրական* պահպանողական միասնության դիսկուրսը «միասնությունը» փորձում է ռեպրեզենտատիվ, խորհրդանշական կամ ծիսական ձևերով հեռու պահել քաղաքական գործողություններից, դիմադրական «միասնությունը» ձգտում է գործող սուբյեկտներ ձևավորել և նրանց մղել քաղաքական, այդ թվում՝ ռազմական գործողությունների: Այդպիսով *հայրենասերները*, որ դուրս էին մնացել վերնախավային ազգի շրջանակից, իրենց իրավագույրկ և տնտեսական վատթար պայմանների քաղաքական լուծումների ճանապարհին՝ զինված ինքնապաշտպանության, պարտիզանական պայքարի և հեղափոխական միջոցներով վերասահմանում էին ազգի կոնցեպտը՝ վերնախավից վերցնելով ազգի ներկայացման, իշխման և սեփականության տիրապետման մենաշնորհները:

Հայրենասերների շարժումը վարգանում էր նաև ցարական Ռուսաստանի տարածքում ցրված, հատկապես Անդրկովկասում հաստատված հայերի մեջ, սակայն սոցիալիստական գաղափարներով հագեցվածության պայմաններում: Գրեթե նույն շրջանում ձևավորված հայկական հեղափոխական առաջին երկու կուսակցությունների՝ հնչակյանների և դաշնակցականների հիմնական քաղաքական օրակարգը ևս ճնշված գյուղացիության և աշխատավորության ազատագրման պայքարն էր: Ֆիդայական շարժումներում կազմակերպվող *հայրենասերները* հիմնականում ներառվեցին այս կուսակցություններում: Եվրոպական կրթու-

թամբ կուսակցական գործիչները ազգային ազատագրական պայքարում ադապտացրել էին նաև սոցիալիզմը՝ ազդված և տարված լինելով եվրոպայում ծավալվող սոցիալիստական հեղափոխության շարժումներով և դրանց քաղաքական դեմոկրատիայի, անհատների ու ազգերի հավասարության խոստումներով, որ կապվում էր նաև Ֆրանսիական հեղափոխության և հանրապետության հիմնադրման հետ: Անաիդե Տեր-Մինասյանի (Anaide Ter Minassian) աշխատությունից հետևում է, որ սոցիալիզմի նկատմամբ այս կուսակցությունների հավատարմությունը բավմիցս փորձության է ենթարկվել սոցիալական խավերի միասնության համեմատ առաջ մղելով տարբեր կայսրություններում ցրված հայերի «ազգային միասնության» խնդիրը:

«Հայկական հասարակության ցրվածությունը և Սփյուռքի գյուղացիության ու բուրժուազիայի միջև ճեղքվածքը ուժգնացնում էր քաղաքական սահմանների ստեղծած բաժանումները և սահմանում հայկական հեղափոխական շարժման առանձնահատկությունների ծագումը, այն է կոմկազմի պոպուլիստական արշավանքը դեպի Օսմանյան Հայաստան և նրանց երազանքը վերահիմնել ազգի հատվածների և սոցիալական դասերի միջև պատմության կողմից կոտրված կապերը» (Ter-Minassian 1984: 2-3):

«Ազգային միասնությունը» սկզբունք դարձնելու իմաստով Դաշնակցությունը ամենից հեռուն գնացող կուսակցությունն էր և ուրեմն ամենից անհետևողականն էր սոցիալիստական գաղափարներին:

«Հենց միայն Դաշնակցության անունը («Դաշնություն») հիշեցում է, որ այն ծնվել է 1890-ին Թիֆլիսում կոմկազմի հեղափոխական փորք խմբերի դաշինքից, որոնք եկել էին թույլ և բաժանված ուժերը միավորելու անհրաժեշտության հատկությունքին: Հետևաբար այն ձգտում էր իր շարքերն ընդունել բոլոր այն հայերին՝ ազգայնական, թե սոցիալիստ, չափավոր, թե արևատական, որոնք ձգտում էին «Թուրքահայաստանի քաղաքական և տնտեսական ազատությանը»: (...) Մինչև 1892 թ. Դաշնակցություն կուսակցությունը դանդաղորեն ինքնակազմակերպվում և գործառում էր առանց ծրագրի: Եր վաղ շրջանից մնացել է միայն մեկ միավոր և հայ-րենասիրական հռչակագիր, որը կոչ է անում բոլոր հայերին՝ ներառյալ երիտասարդներին, ծերերին, հարուստներին, կանանց, քահանաներին, աջակցել թուրքական կառավարության դեմ «ժողովրդի պատերազմին» և «Սուրբ գործին»» (Ter-Minassian 1984: 11):

Ինչ վերաբերում է գործնական քայլերին, ապա Անդրկովկասի սակավաթիվ միջին խավի, ինչպես նաև Թիֆլիսում և հատկապես Բաքվում կապիտալ ձեռք բերած բուրժուազիայի միավորումը

ազատագրական պայքարին հիմնականում տեղի էր ունենում նրանց ռեսուրսների հարկադրական ներառումով:

19-րդ դարի կեսից թափ առնող հայ քաղաքական-հանրային գործիչների դիմադրական «ազգային միասնության» երազանքները քսաներորդ դարավերջին մեզ հասան սոցիալիստական հետքերից արտապատված (որպես խորհրդային կենսափորձի դժնդակությունների հետևանք և ի դիմադրություն խորհրդային սոցիալիզմի): Հայաստանի նոր շրջափուլի պատմության 1988-ի դրվագներում կարող ենք տեսնել, որ որոշակի սոցիալ-քաղաքական պայմաններում ազգային հարցերը վերազգային միավորումների (ԽՍՀՄ) ներսում կարող են դառնալ ոչ միայն զինված ապստամբությունների (ինչպես դարասկզբին էր), այլև դեմոկրատական շարժումների ծագման (սակայն բնավ ոչ վարձագման) հիմք: Սակայն նույնիսկ 1988-ի համազգային շարժման դիմադրական «միասնությունը» չէր ներառում գործող խորհրդային իշխանությունը, այսինքն կրկին հակառակ էր կառավարող վերնախավի շահերին:

Դեռևս իր 1999 թ. հրատարակության էջերում Լիբարիդյանը, քննարկելով ժամանակակից Հայաստանի քաղաքական միտքը, մատնանշում է դրանում «միասնության» դիսկուրսի տարածվածությունը.

«Քիչ բառեր են, որոնք հայաստանյան քաղաքական բանավեճերում կիրառվել են ավելի հաճախ, քան միասնություն բառը: Շատերի մտքում այն բոլոր հիմնականությունների դարձան է. կարգախոսն է նրանց, ովքեր ցանկանում են ներկայացնել բարձրագույն իդեալներ և ասկազույն մտադրություններ» (Libaridian 1999: 98):

Հիմնվելով Լիբարիդյանի դիտարկումների վրա՝ կարող ենք նկատել, որ երրորդ հանրապետության երկրորդ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի իշխանության ժամանակաշրջանում «ազգային միասնությունը» դառնում է պաշտոնապես կառուցվող, ինչպես նաև հռչակված (դիսկուրսիվ) քաղաքականություն, սակայն արդեն գոյություն ունեցող ազգային պետության և զինադադարի պայմաններում:

«Քոչարյանի ծրագրի էությունը հենվում էր նախ միասնության ոգու վրա, որը նա հույս ուներ ստեղծել ազգային խնդրի Ղարաբաղի շուրջ ընդդիմության հետ ավելի ներառող հարաբերությունների միջոցով: Երկրորդ, նա Սփյուռքի հետ, որին համարում էր արտասահմանյան օգնության ու ներդրումների երաշխավոր, առավել արդյունավետ հարաբերությունների հույս ուներ, եթե նույնիսկ դա պահանջում էր ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել ակտուալիզմի կարճաժամ թե խորապես հույսով Յեղասպանության հարցին» (Libaridian 1999: 96):

Հատկանշական է, որ ըստ Լիբարիդյանի, սրանից բխումովին չի բխում, թե Քոչարյանին նախորդած Լևոն Տեր-Պետրոսյանի քաղաքական նախագծերում բացակայել են ընդդիմության և Սփյուռքի հետ միասնական կամ համագործակցային քայլերը: Ճիշտ հակառակը, դրանք գործնականում առկա էին (ինքը Լիբարիդյանը սփյուռքից հրավիրվել էր Տեր-Պետրոսյանի կողմից և յոթ տարի աշխատել Հայաստանում որպես խորհրդական, բանակցող, դեսպան), սակայն երբեք միասնությունը չէր դարձել քաղաքական ինքնանպատակ, չէր գործիքայնացվել կամ հնչել իբրև կարգախոս: Այնինչ Քոչարյանը, ըստ Լիբարիդյանի, փորձում էր «միասնությամբ» վերակազմավորել քաղաքական ներկայի տարբեր բաղադրիչները՝ առանց դրանց նախկին դերը, սուբյեկտիվությունն ու իդեոլոգիան հաշվի առնելու: Պատմաբանը այս մոտեցումը համարում է «ոչ քաղաքական» կամ նույնիսկ «ապաքաղաքական»՝ «ինժեներական» (Libaridian 1999: 97-98): Քոչարյանական «միասնությունը» ինժեներական էր այն առումով, որ դա էկլեկտիկորեն համադրում էր ոչ միայն վերնախավային, այլև դիմադրական «միասնության» էլեմենտները: Նա հաջողեցրեց հակազդողությամբ ապատագրական «ազգային միասնության» դիսկուրսը յուրացնել և վերակիրառել պետության գոյության պայմաններում և իր իշխանական համակարգի բարգավաճման և կայուն պահպանության նպատակներով:

Լիբարիդյանն այդտեղ նկատում է վերնախավային «ազգային միասնության» պաթոսի ամենից կարևոր վտանգներից մեկը: Այն ապաքաղաքականացնող է իր համահարթեցման ձգտումներով և հետևանքով, երբ սահմանվում և իրագործվում է իշխողի կողմից իշխանության անհավասար հարաբերությունների պայմաններում: Սակայն նկատենք, որ ինքնին այսպիսի ապաքաղաքականացումն, անշուշտ, խիստ քաղաքական է, այդ թվում իդեոլոգիական իշխողի քաղաքական պատկերացումները և շահերը իրագործելու և այս նպատակով այլոց ռեսուրսները միավորելու իմաստով: Այն ապահովում է իշխողի սահմանած քաղաքական նպատակներին անխոս հետևելու ենթակայեցումը՝ միասնության շղարշի ներքո տարրալուծելով փաստացիորեն առկա բաժանումները և նսեմացնելով միացողի շահերը: Քաղաքական հետևանքի տեսանկյունից սա ունի նույն ձգտումը, ինչ մենք տեսանք Օսմանյան Թուրքիայի քաղաքային վերնախավային *սպասերների* պարագայում, այն է՝ իշխանությունը տիրապետողի շուրջ միախմբումով իշխանական հարաբերությունների կայուն պահպանությունը: Պարզապես ժամանակակից պետության պայմաններում, երբ դժվար է հավակնել «ատոժո փոխանորդության» լեզվի տիմ կարգավիճակին,

իշխողները հիմնականում չեն խոստովանում իշխողների և իշխանության կառուցվածքի պահպանման իրենց ձգտումը, որպիսին որ անկեղծորեն արտահայտվում էին ֆեոդալական կամ կիսաֆեոդալական կարգի պաշտպանները:

Գործնականում «միասնության» քոչարյանական հռչակումները տեղի ունեցան քաղաքական ընդդիմախոսների ճնշման և անկախ հեռուստաընկերությունների փակման պայմաններում միասնության պաթոսն իրականում ծառայեցնելով քաղաքական, սոցիալական տարբերությունների անտեսմանը և այլախոհության սահմանափակմանը: «Ազգային միասնությունը», չառաջադրելով հասարակությանը կոնկրետ գործնական քաղաքական նպատակ, ինքնանպատակայնացվում է թաքցնելով իշխող կարգի իրական նպատակները: «Միասնության» քաղաքականությունը դրանով վերածվում է հասարակությանն ապաքաղաքականացնող գործողությունների՝ խորհրդանշական, ծիսակարգային միջոցառումների և դիսկուրսիվ ռեպրեզենտացիաների առարկայի: Սոցիալական-տնտեսական և իրավական քաղաքականությունը փոխարինվում է ինքնության քաղաքականությամբ էթնիկ-մշակութային ազգային ինքնությունը դարձնելով արժանապատվության և հավասարության միակ հնարավոր տեղը⁵: Օրինակ, 2003 թ. նախագահի վերընտրության լեզվիտիմությունը վիճարկող ընդդիմության նկատմամբ բռնությունների և նրանց ապատաყրկումներին զուգահեռ սկիզբ է դրվում «Մեկ ազգ, մեկ մշակույթ» ծիսական նախագծին: Դրա շրջանակում Սփյուռքի և Լեռնային Ղարաբաղի համայնքային մշակութային համույթները և խմբակները այցելում էին Հայաստան ելույթների: Դրա բացման արարողության ժամանակ 2004 թ. օգոստոսի 23-ին, ՀՀ վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը նշում է.

«Մեկ ազգ, մեկ մշակույթ» առաջին համահայկական մշակութային փառատոնն այսօրվանից դառնում է պատմություն, հայոց միաբանության ու հոգևոր պարթոնքի մնայուն էջ, որի վրա հետագա սերունդները գրառելու են նորանոր ձեռքբերումներ ու նվաճումներ»⁶:

Այս համայն հայության ապաքաղաքականացման քաղաքականության պարարտ համատեքստում են մեծ վերելք ապրում ազգային իբրև էթնիկ (անգամ գենետիկ) կամ ավանդական

⁵ Հարկ է նշել, որ այս միտումը միայն հետխորհրդային Հայաստանին չէ, որ բնորոշ է, այլ հատուկ է հետխորհրդային և արևելաեվրոպական երկրներում առաջ եկած աջ-ազգայնական դիսկուրսներին (տես օրինակ՝ Wodak R., *Discourses about Nationalism*. www.academia.edu/27297489/Discourses_about_Nationalism):

⁶ 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ gov.am/am/news/item/1359/

մշակութային մեկ միասնություն ընկալող պահպանողական հոշակումները: Վարդան Ապատյանը 2012 թ. իր «Ազգայինը և հակասությունները» տեսաբանախոսության մեջ նշում է, որ մեզանում այսօր ազգն ընկալվում է որպես *միատարր միասնության չափանիշ* (այդ թվում քարոզչական հնարքների հետևանքով): Ըստ նրա՝ այստեղ մի կողմից առկա է լուսավորականությունից եկած հավասարության որպես արդարության հաստատման սկզբունքը, այսինքն՝ եթե բոլորը հայ են, ապա սեռային, տարիքային, դասակարգային տարբերությունները երկրորդական են: Բայց մյուս կողմից, եթե այս մոտեցումը դրվում է արդեն իշխանություն ձեռք բերածի կողմից, ապա այն, ըստ սահմանման դառնում է անարդար, հիերարխիկ և աշխատում է որպես իշխանության ինքնալեգիտիմացման միջոց՝ դրանով չեզոքացնելով հասարակության մեջ գոյություն ունեցող հակասությունները (օրինակ՝ սոցիալական), որոնք կարող են վերաճել ընդվզումների, ապստամբությունների, հեղափոխության⁷:

Հայաստանում իշխող և շուրջ 17 տարի կառավարության հիմնական մաս կազմող Հայաստանի հանրապետական կուսակցության⁸ կայքի գլխագրի տեքստի օրինակով՝ կարող ենք տեսնել վերոնշյալ իրադրության շարունակությունը՝ արդեն երրորդ նախագահի օրոք: ՀՀԿ նախագահ և ՀՀ երրորդ նախագահ Սերժ Սարգսյանից բերված մեջբերումն ասում է.

«Զինվոր թե սպա, գիտնական թե արվեստագետ, բժիշկ թե ոստիկան, բանվոր թե նախարար՝ բոլորս մեծ հաշիվով նույն գործն ենք անում նույն կառույցի մասերն ենք. ինչպես տաճարի հիմքը, սյուներն ու գմբեթն ունեն տարբեր գործառույթներ, բայց բոլորը միասին մեկ ամբողջություն են»⁹:

Այս արտահայտության ձևակերպման սկզբում տեսնում ենք տարբեր սոցիալական խավերի միջև նումինալ հավասարությունը,

⁷ [Focus]: (2012, հուլիս 8) *Վարդան Ապատյան. ազգայինը և հակասությունները*: [Տեսագրություն]: 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ [youtube.com/watch?v=hspv39ROM98](https://www.youtube.com/watch?v=hspv39ROM98) (14:55-16:00)

⁸ ՀՀԿ-ն, ի սկզբանե հիմնվելով խորհրդային պայմաններում այլալոսիական ազգայնականության և անկախացման ջատագովների կողմից, ժամանակի ընթացքում վերածվել է ազգային պահպանողական հոշակված իշխանական կուսակցության, որը ներառում է տնտեսական և քաղաքական դիրք գրավելու նկրտումներ ունեցող Ղարաբաղյան պատերազմի վետերանների, թաղային-գողական հեղինակությունների և կասկածելի օրինականությամբ բիզնեսով հարստացածների (վերջիններս հայաստանյան մեդիայում հայտնի են իբրև օլիգարխներ): Այս կուսակցությունը քաղաքական կշիռ է ստացել 1998-ից և իշխանության մեջ նրա մասնակցությամբ է կայացել Հայաստանի ներկայիս տնտեսական նեոլիբերալ քաղաքականությունների մեծագույն բաժինը, այդ թվում՝ ռազմավարական ենթակառուցվածքների և հանրերի վաճառքը օտարերկրյա և միջազգային ընկերություններին:

⁹ 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ՝ hbk.am

կամ հավասարության երազանքի յուրացված կիրառումը՝ երկրորդ մասում տաճարի մետաֆորի միջոցով հիերարխիկ մեկ ամբողջության հաստատման համատեքստում: Տաճարի մետաֆորը ոչ միայն հայկական էթնո-մշակութային ինքնության հետ կապվող նշան է, այլև հիերարխիայի անփոփոխության նշանը որպես դրա կանգունության միակ հնարավորություն: Այս մեջբերումը փուտ խորհրդանշական է, որում սակայն դրսևորվում է սոցիալական կարգի վերաբերյալ վերնախավի իդեոլոգիական մտապատկերը և առկա իշխանական հարաբերությունների պահպանության նույն ձգտումները, ինչ տեսանք նախորդիվ:

Կարող ենք մտահանգել, որ հայ «ազգային միասնության» դիսկուրսի իրական իդեոլոգիական հիմքերը տարամետ են, և դրանք տրամագծորեն հակառակ կերպով են սպասարկում տարբեր սոցիալական խավերի շահերը: Մի դեպքում դրանք միտված են իշխանական հարաբերությունների կայունացմանն ու պահպանմանը՝ ծառայելով վերնախավին (թե կայսրության, թե հանրապետության դեպքերում), մյուս դեպքում դրանց ձկունացմանը և փոփոխմանը՝ նպաստելով իշխողների կամ իշխանական հարաբերությունների կառուցվածքի փոփոխությանը: Ըստ Ռայմոնդ Գոյսի (Raymond Geuss) իդեոլոգիաները կարող են աջակցել հասարակության ճնշման իշխանությանը ոչ միայն իրենց *կեղծության*, *անճշտության*, կամ *արատալիոր ծագման* պատճառներով, այլև փուտ *գործառական* մակարդակով: Միևնույն գաղափարների դիսկուրսիվ կիրառումները մի համատեքստում և մի սոցիալական խմբի կողմից կարող է լինել ապատագրական նկատառումներով, երբ մեկ այլ համատեքստում և այլ խմբի կողմից կարող է դառնալ ճնշման գործադրման նպատակով իրականացվող շահարկում (Eagleton 2007: 25): Հետևաբար պարտադիր չէ, որ վերնախավն անպայմանորեն իր ուրույն գաղափարներն արտադրի: Ճիշտ հակառակը, այն հաջողությամբ կարողանում է յուրացնել ճնշվածների գաղափարները (ինչպես օրինակ՝ հավասարության գաղափարը վերևի օրինակում) և համատեքստավորել, վերակիրառել սեփական շահերի իրացման նպատակով գաղութացնելով դրանց իմաստները: Ուրեմն, «ազգային միասնության» դիսկուրսի ամեն մի արտիկուլացիա և դրանից բխող գործողությունների ձևեր անհրաժեշտ է վերլուծել հատկապես քաղաքական շահերի սպասարկման և հետևանքների տեսանկյունից՝ հրաժարվելով անքննելիորեն ընդունված, «բնական», սովորական համարվող ողջախոհությունից:

«ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹՅԱՆ» ՊԱՐԱԴՈՔՍՆԵՐԸ

Վերոնշյալ պատմական օրինակների քաղաքական համատեքստերը քննելիս արդեն շոշափեցինք «ազգային միասնության» ամենասուր պարադոքսը: Այն գործնականում չի միավորում որպես մեկ ընդհանուր ազգ ընկալված հասարակության բոլոր խավերի և խմբերի շահերը, նույնիսկ երբ միասնության քաղաքական նպատակն ուղղված է ընդհանուր գաղութարարի կամ հակառակորդի դեմ: Այստեղ կենտրոնականն է նաև ազգի ընկալման շրջանակը, որով առաջնահերթությունը մի դեպքում տրվում է վերնախավին (այդ թվում պալատական մշակութային գործիչներին), մյուս դեպքում՝ վանցառվում այդ շրջանակը: Պատմական տարբեր իրադարձությունները ներկայացնելիս Լիբարիդյանը հաճախ մատնանշում է ազգային միասնության իրականում բացառական էությունը՝ նկատելով, որ սովորաբար այդպիսի միասնության կոչերը հնչում են հենց բաժանումներն իրականացնողների կողմից (Libaridian 1999: 98) (այդպիսի «պերֆորմատիվ հակասության» պատճառը տարբեր մոտեցումներ համարում են ինքնին իդեոլոգիային բնորոշ երևույթ¹⁰):

Գալով արդեն մերօրյա քաղաքական վարգացումներին տեսնենք, թե ինչպիսի ալլ հակասական և պարադոքսալ դրսևորումներ ունի «ազգային միասնության» իդեոլոգիան Ղարաբաղյան կոնֆլիկտի ապրիլյան վինված թեժացման օրերի և դրա հետ կապված քաղաքական իրադարձությունների համատեքստում:

Գևորգ Օսկանյանը (Kevork Oskanian), դիտարկելով Ղարաբաղյան կոնֆլիկտի ապրիլյան թեժացման օրերին առօրյա երկկողմանի դիսկուրսիվ օրինակները¹¹, շեշտադրում է դրանց *անվտանգայնացման* (securitisation) համատեքստը: Ըստ այս մոտեցման կոնֆլիկտային հարաբերությունները

¹⁰ Պերֆորմատիվ հակասության մասին Թերի Իգլթոնի և այլոց մոտեցումները տես Egleton T. (2007) *Ideology: An Introduction*. London, NY: Verso.

¹¹ Գ. Օսկանյանը Բիրմինգհեմի քաղաքագիտության և միջազգային հետազոտությունների բաժնի հետազոտող է, և իր «War in Everyday Politics: the Nagorno-Karabakh 'Flare-Up' in Armenian and Azerbaijani (Social) Media» (հայերեն «Պատերազմն առօրյա քաղաքականություններում. Լեռնային Ղարաբաղի «բռնկումը» հայաստանյան և ադրբեջանական (սոցիալական) մեդիայում») հետազոտությունը ներկայացրել է 2016 հունիսի 24-ին Վինչեսթերի համալսարանում կայացած «Ordinary Times? Everyday Lives and Social Dynamism in the South Caucasus» (հայերեն «Սովորական ժամանակներ: Առօրյա կյանքեր և սոցիալական դինամիկաներ Հարավային Կովկասում») գիտական քննարկմանը:

ենթադրում են ողջախոհության մեջ արդեն իսկ հաստատված անվտանգայնացումը, երբ կողմերը փոխադարձաբար միմյանց սահմանել են իբրև գոյապահպանական մակարդակի վտանգ և գործում են որպես այդպիսին: Այս առումով նա նշում է, որ Հայաստանում Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հեռացումով սկսած 1998-ից, Ղարաբաղյան խնդիրը գեր-անվտանգայնացվել է և վերափոխվել դրվելով ավելի շատ էթնիկ, քան քաղաքացիական ազգայնականության հարթության և աղբյուրների հետ էթնիկ անհամատեղելիության հիմքերի վրա:

Խնդրի այսպիսի էությունական (էսենցիալ), գրեթե անլուծելի մեկնաբանությունը կոնֆլիկտը բնականացնում է, լեգիտիմացնում և հավերժացնում: Սա ուղղակիորեն կապված է համընդհանուր թշնամու-հակառակորդի հիմքով և կառավարող վերնախավի շուրջ համախմբմամբ «ազգային միասնության» իդեոլոգիայի հաստատմանը: Այն իրավիճակում, երբ ընդդիմադիր ուժերը ևս կիսում են այսպիսի «կայունամետ» ողջախոհությունը, վերնախավը ստանում է անհավասարակշիռ կերպով իշխանության կենտրոնացման հնարավորություն, քանի որ ընդդիմության վարքագիծը նախապես արդեն սահմանափակված է «կայունության» անխախտությամբ: Հիշտ այդ կերպ Հայաստանի և Ադրբեջանի իշխանական վերնախավերին երկար տարիներ հնարավորություն է ընձեռվել անվտանգության պատրվակով ռացիոնալացնել երկրների ներսում հակադեմոկրատական, տնտեսական ռեսուրսների հափշտակման և կոռուպցիոն քաղաքականությունները, ռազմականացման աճը, կայուն հիերարխիաների կառուցվածքային անփոփոխությունը: Հետևաբար կոնֆլիկտը սառեցնելով այն հանուն կայունության անվտանգայնացնելը ինքնին վտանգների և անկայունության աղբյուր է հասարակության համար:

Ցանկացած ճգնաժամային, հատկապես կոնֆլիկտային իրավիճակներում իշխանության ձգտումներից է կառավարել հասարակության ակտիվ խմբերի գործողություններն ու նախաձեռնությունները, կոնֆլիկտին մասնակցության ձևերը ուղղորդել նրանց ակտիվության էներգիան և գործողությունները դեպի կայունամետ կամ հնազանդ «միասնություն»: Դրանով փորձ է արվում սահմանափակել ծագած խնդիրը որևէ այլ տեսանկյունով դիտարկելու և հարցեր առաջ քաշելու հնարավորությունները: Հենց այդպիսի «ազգային միասնության» դիսկուրսները և դրանց տրամաբանության ներքո գործողությունները տեսանելիորեն լի էին նաև ապրիլյան թեժացման օրերին մասնավորապես

հեռուստաթերթում¹²: Այս առումով, հատկապես հետաքրքիր է, թե որքանով է կառավարվող «միասնությունը» հաջողում օրինականացված և ներքնայնացված ընկալվում անկախ (մասնագիտական) կամ դիմադրական դիրքերից հանդես եկող խմբերի կամ անհատների կողմից:

Հիմնական հաջողություններն այս իմաստով վերաբերում էին հենց պատերազմի բնականությանը և հակառակորդի իբրև հավերժ թշնամու պատկերի հաստատմանը: Այստեղ «ազգային միասնության» դիսկուրսը ամբողջովին ծառայեցվում է պատերազմի և կարգի կայունության քարոզչությանը: Կարող ենք նկատել, որ ընդդեմ թշնամու նախորդ տարիներին ամրապնդված «ազգային միասնության» ողջախոհությունը Հայաստանի անկախ և դիմադրական շատ խմբերի մոլեց հաճախ անքննադատորեն վիճվորագրվել պատերազմական գործողություններին բառի բուն և փոխաբերական իմաստներով: Դրանով նրանք աջակցեցին պատերազմի բնականացման քաղաքականության վերահաստատմանը անուղղակիորեն լեզվափոխմանով կառավարող վերնախավին և իշխանության կառուցվածքը:

Ադրբեջանցիների հանդեպ էթնիկ հիմքով արհամարհանքի և/կամ ատելության երկար տարիներ տարածվող և մեծ հաշվով չհարցադրված ողջախոհությունը ճգնաժամի պահին դրսևորվեց նույնիսկ փոփոխությունների համար պայքարող ակտիվիստների շրջանում: Վերջին տարիներին քիչ մարդիկ են (առավել ևս երիտասարդներ) հնարավորություն ունեցել ադրբեջանցիների հետ անձամբ շփվելու, գործնականում ճանաչելու կամ նրանց հետ կապեր հաստատելու դրա խոչընդոտման քաղաքականության պատճառով: Դա հենց այն նախապայմանն է, որում էլ հնարավոր է թշնամանքի դիսկուրսիվ և այլ ձևերի կայացումը: Եվ այսպիսի պայմաններում է, որ Հայաստանի քաղաքացիական ակտիվիստներից շատերը, որքան էլ որ ցավալի է, իրենց «հաճույքն» էին արտահայտում ադրբեջանցի զոհերի կամ մայիսին ուկրաինական Լվով քաղաքում ծագած միջէթնիկ ծեծկոտուրի¹³ տեսարանի նկատմամբ, արհամարհանքի կամ ծաղրի ենթարկում ադրբեջանցի կերպարը:

Դիսկուրսիվ մակարդակում ադրբեջանցիների՝ որպես թշնամու

¹² Կառավարվող «միասնության» դիսկուրսիվ օրինակների մի ամբողջ հավաքածու կարելի է գտնել Արմենիա հեռուստաընկերության ապրիլյան կոիվներին նվիրված թեմատիկ բլոգում (տե՛ս armeniatv.am/hy/56383-56383):

¹³ Միջադեպի մասին կարելի է կարդալ, օրինակ Միմոնյան Ա. (2016, մայիս 19): Հայերի ու ադրբեջանցիների միջադեպով քրեական գործ չէր հարուցվել, նրանք հաշտվել են. Անդրանիկ Մանուկյան: *Առափն*: 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ aravot.am/2016/05/19/694052/):

կերպարի կառուցումը տեղի է ունենում երկակի հակասական ռազմավարություններով մի դեպքում նույնացնելով «թուրքի» անողորմ թշնամու կերպարի հետ (նրանցից վախը և թշնամանքը սնուցելով Յեղասպանության համատեքստի միջոցով), մյուս դեպքում նսեմացնելով ու ապամարդկայնացնելով անլրջացնելով նրանց որպես հակառակորդի կարողությունները: Երկու հակառակորդ կողմերի հարաբերությունների այսպիսի իդեոլոգիականացված, առասպելականացված ընկալումը հանգեցնում է մենք-նրանք-ի քինարային խստիվ հակադրությանը և «բարու և չարի» լեզվին, այն է՝ գերընդհանրացված միասնական հայկական ինքնության և միաձույլ ու անփոփոխ թշնամու կերպարի (վերա)կառուցմանը: Մենք-նրանք-ի քինարային լեզվում հակառակորդը սուբյեկտացված չէ, չկան ադրբեջանցի անհատներ կամ խմբեր, այն հանդես է գալիս ընդհանրացված կերպարով հիմնականում նույնացած Ադրբեջանի նախագահի սիմվոլիկ կերպարին: Ադրբեջանական հասարակության տարանջատումներն ու բաժանումները, առկա տարբերությունները մեծամասամբ շրջանցվում են, կամ էլ ժխտվում նույնիսկ այն դեպքերում, երբ Հայաստանի հասարակության ներսում սոցիալական խմբերի և դրանց շահերի հակասությունները գիտակցված են: Պատերազմի լեզվի նման ծայրահեղ դրսևորումները օրինաչափորեն հասնում են ոչ միայն հակառակորդի՝ որպես օբյեկտի ընկալմանը, այլև սեփական մենքի ինքնագործիքայնացմանը: Եթե հակառակորդը կամ մարդ չէ, կամ բարբարոս է, ապա մենք-ը ևս մարդիկ չեն կամ վերամարդկային հերոսական գիմվորներ են, կամ ամենաքիչը գիմվոր ծնող մայրեր:

Այսպիսի մոտեցումը քաղաքացիական և քաղաքական նախաձեռնություններից շատերին տեղակայեց իշխանության կողմից սանկցիավորված գործողությունների շրջանակում: Դրանք, լինելով ընդդեմ թշնամու «ազգային միասնության» համատեքստում, նպաստեցին պետական հաստատությունների պատասխանատվությունների հարցադրման կանխմանը կամ հետաձգմանը. այստեղ լիովին համաչափ է այն, որ նման նախաձեռնությունների հեղինակները բավմիցս նշում էին, թե հիմա հարցեր տալու ժամանակը չէ:

Թշնամու դեմ «ազգային միասնության» համատեքստում իրականացվող գործողությունների շարքում էին, օրինակ՝

- 1 Միջազգային հանրությանն ուղղված միասնական կոչեր՝ դիմումներ կամ հանրահավաքներ, որոնց ներքո կառավարական կապեր ունեցող ՀԿ-ների (GoNGO) և կուսակցությունների հետ մեկտեղ ստորագրում կամ մասնակցում են նաև անկախ քաղաքացիական, մեդիա կառույցներ, քաղաքական ընդդիմադիր ուժեր: Այսպիսի դիմումները և պահանջները քննադատության էին առնում միայն Ադրբեջանի գործողությունները և լուրջության մատնում Հայաստանի կառավարության պատասխանատվությունների հարցը;
- 2 Կամավոր վինվորագրումներ, կամավորների հավաքագրում, այդ թվում կին կամավորների ջոկատի հավաքագրման նախաձեռնություն;
- 3 (Ինքնա)կազմակերպված հանրային դրամահավաքներ կամ բարեգործություններ՝ ուղղված հատկապես բանակին և վինձառայողներին՝ սննդի, հագուստի, բուժօգնության միջոցների և այլ հարմարությունների ձեռքբերման նպատակով;
- 4 Զուտ խորհրդանշական և ծիսական ակտիվություններ՝ աջակցելու «միասնության ոգուն»;
- 5 Մասնակցություն «տեղեկատվական պատերազմին», ինչը ենթադրում էր Ադրբեջանի պրոպագանդայի բացահայտում և դիմադրում, ինչպես նաև ադրբեջանցիների նկատմամբ ծաղրի, հեզմանքի ևատելության տարածում;
- 6 Զննադատության լռեցում;
- 7 Կամավոր ինքնացենզուրա՝ ոչ միայն անհատների, այլև ՁԼՄ կողմից, ինչը ենթադրում է պատերազմի լեզվի կամավոր կիրառում, պաշտոնական աղբյուրներից բացի այլ աղբյուրների սահմանափակում, էթիկական նորմերի խախտում, տեղեկատվության դոկավորված հաղորդում, կոծկում և կեղծում;
- 8 Տեղեկատվական աղբյուրների ֆիլտրում և կամավոր ինքնասահմանափակում («FakeKiller» հատուկ հավելվածի ստեղծումն ու տարածումը):

Ինչպես տեսնում ենք, ընդդեմ թշնամու հիմքով «ազգային միասնությունը» ուղղակիորեն կապված է դիսկուրսիվ բնույթի սոցիալական գործողությունների հետ, այդ թվում իշխանական օրակարգային հիմնարար նպատակներից քննադատության լռեցման, ինքնացենզուրայի և ինքնասահմանափակման հետ:

Ինքնացենզուրան ի հայտ եկավ և՛ անհատների, և՛ մեդիակա-

ռույցների շրջանում և այնքան «բնականորեն», որ միայն շատ քիչ դեպքերում և փոքր խմբավորումների կողմից հարցադրվեց: Ինքնասահմանափակումը արտոնված, խրախուսված և հասկանալի էր թվում ոչ միայն արտահայտման, այլև տեղեկատվության աղբյուրներից օգտվելու մասով: Միմիայն պաշտոնական աղբյուրներից օգտվելու տարածված կոչերից բացի աղբյուրների ինքնակամ սահմանափակումների այլ հետաքրքիր օրինակ էր ցանցային վննիչներից (browser) մեկի համար ստեղծված «FakeKiller» անունով հավելվածի օգտագործումը, որով մարդիկ համաձայնվում էին չտեսնել ադրբեջանական կամ կասկածելի (ո՞ւմ կողմից) լրատվական աղբյուրների լրահոս իրենց համակարգչում և ֆեյսբուքյան էջում: Հավելվածի ստեղծումն ինքնին ենթակայեցման կամ հնազանդեցման արտադրության գործողություն էր, սակայն դրանից օգտվելը կամ այն սովորական ընկալելն արդեն ենթակայեցվածի ողջախոհության առկայության մասին է խոսում: Դրանով մի կողմից քաղաքացու առաջ դրվում է բարձր պատասխանատվություն, այն է օգտվել միայն «վստահելի» աղբյուրներից, մյուս կողմից գրոյական իրավասություն է տրվում ինքնուրույն վերլուծելու և որոշումներ կայացնելու, որի տակ թաքնված է անվտանգությունը նրա (նաև ինքն իր հանդեպ) տեղեկատվությունը հասկանալու և քննադատորեն վերլուծելու կարողությունների նկատմամբ:

«Բնական» ինքնացենսյուրան նույնքան տարածում ունեցավ նաև ԶԼՄ դաշտում, այդ թվում նաև դիմադրական կամ անկախ դիրքերից հանդես եկողների շրջանում, այն էլ պաշտոնապես սահմանափակումների բացակայության պայմաններում: Ինձ հայտնի է միայն մեկ դեպք, երբ իշխանությունը ստիպված եղավ պատժելու անկախ մեդիա կառույցին (անձնական մակարդակով ճնշում գործադրելով)՝ «ազգային միասնության» դիսկուրսը վանցառող հրապարակման համար: Ճգնաժամի առաջին օրերից հետո շատ լրագրողներ խոստովանեցին իրենց կողմից սեփական էթիկայի նորմերը խախտելու, նույնիսկ ճշտված տեղեկատվության դոկավորված մատուցման, տեղեկատվությունը թաքցնելու և կեղծելու դեպքերի մասին: Սա կրկին «միասնության» ընկալման շրջանակում է, երբ ազատ գործողությունների իրավասությունները կամովին դադարեցվում են անհամաչափորեն մեծ պատասխանատվությունը կամովին հանձնառելու պայմաններում: Լրագրողներն ու մեդիակառույցներն ինքնակամորեն իրենց վրա են վերցնում անվտանգության պաշտպանության պատասխանատվությունը, սակայն դրանով առաջնահերթորեն ապահովում են որոշում կայացնողների և պատասխանատուների պաշտպանվածությունը՝

ամենաթեժ պահին տհաճ հարցերին պատասխան տալու և ի վերջո՝ պաշտոնաթողության վտանգի բեռից:

Պատասխանատվությունների և քաղաքականի հարցը չե-
զոքացվում է նաև բազմաթիվ ոգևորման գործառնություններով
խորհրդանշական և ծիսական բնույթի գործողություններով
(աղոթքներ, բարեմաղթանքներ, խորհրդանշական պատկերների
բացիկներ, ինչպես նաև ռազմահագուստով տղամարդկանց,
կանանց, երեխաների լուսանկարներ): Այս շարքում է
նաև գոհված և կովող զինվորների գեր-մարդկայնացումը
խորհրդանշանաբար: Ինչպես արդեն վերևում տեսանք
պատմական հերոսների ներկայացման միսթոպոյանական
տրամաբանության մեջ, այստեղ էլ կարող ենք նկատել, որ ճիշտ
նույն կերպ հնազանդեցնող «ազգային միասնություն» դիսկուրսը
ենթադրում է գոհված կամ կովող զինվորների հերոսականացում
առանց ավելորդ հարցերի, թե ինչո՞ւ գոհվեցին, ի՞նչ պայմաններում,
ո՞ւմ անգործության կամ սխալ հրամանի հետևանքով, ինչպիսի
քաղաքական գործողությունների կամ անգործությունների հա-
մալիքի հետևանքով թեժացած կոնֆլիկտի պայմաններում և այլն:

Խորհրդանշական գործողությունների շարքին էին պատկանում
նաև առաջին հայացքից պրագմատիկ թվացող բարեգործական
օգնությունները մթերքի կամ այլ օգնությունների հավաքագրումը
բանակի համար: «Հիմա սա է, ինչ անենք», - առկա կարիքն ընդունել
իբրև ելման կետ և արձագանքել միայն դրան պատճառները
քննարկելը կամ պատճառներին արձագանքելը համարելով
անիմաստ կամ հետաձգելի: Խնդիրների պատճառներին անդրա-
դառնալը անտեղի է, անիմաստ կամ անժամանակ համարելը ճիշտ
իշխանական դիրքի պաշտպանություն է, որին ականատես եղանք
նաև հետագայում «Սասնա ծռերի» կողմից ՊՊԾ գնդի գրավման
առիթով ընդդիմադիր ՀԱԿ առաջնորդ ՀՀ առաջին նախագահի
հայտարարությունում¹⁴: Բարեգործական մթերահավաքների,
ինչպես նաև նյութատեխնիկական միջոցներով բանակին
աջակցելու որոշ նախաձեռնություններ հետագայում Լեռնային
Ղարաբաղի իշխանության ներկայացուցիչների կողմից գնահատ-
վեցին անհամարժեք կամ անպիտան կոչ անելով համայն
հայությանը դրամական միջոցներ նվիրաբերել իրենց կողմից
բացված հաշվեհամարին¹⁵: Այս քայլով կրկին ապավինում
են «ազգային միասնությանը», որի շնորհիվ կպաշտպանվեն

¹⁴ Տեր-Պետրոսյան, Լ. (2016, հուլիս 22): Լևոն Տեր-Պետրոսյան. դատեք ինքներդ:
ilur.am: 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ ilur.am/news/view/55064.html

¹⁵ Փաշինյան, Ն. (2016, օգոստոս 18): «Արաբսից Թալիշ նոր առաջնագիծ». Նիկոլ
Փաշինյանի հոդվածը: *Հայկական ժամանակ*: 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է
այստեղ armtimes.com/hy/read/91781

սահմանները և հողերը, սակայն օրինակ, երաշխիքներ չեն տրվում, թե ո՞ւմ կշարունակեն պատկանել այդ հողերի բերրի կտորները, ո՞վ գերշահույթներ կստանա հանքարդյունաբերությունից, ում հրահանգով ընդդիմադիր պատգամավոր կառնանգվի և դաժան կծեծվի (այն էլ ապրիլյան կռիվներից հետո), ինչպես նաև ինչո՞ւ ծեծողները պատասխանատվության չեն ենթարկվի, այլ հնարավորություն կունենան համաներմամբ ազատվել¹⁶։ Ուրեմն, իշխանական «ազգային միասնության» մեջ ոչ միայն արտոնված դիրք է նախասահմանված «ազգի» ներկայացուցչական վերնախավին, այլև կանխորոշված են մյուսների անփոփոխ տեղերը և սանկցիավորված են նրանց գործողությունները։ Ճիշտ նույն կերպ, կոնֆլիկտի ապրիլյան թեժացման հաջորդող օրերին Հրապարան քաղաքի ՏԻՄ ընտրություններում Ղարաբաղյան պատերազմի մասնակից և հայտնի ընդդիմադիր թեկնածուն ընտրակեղծիքների պատճառով ձայների չնչին տարբերությամբ պարտվեց իշխող ՀՀԿ կուսակցության թեկնածուին¹⁷։ Ակնհայտ է, որ իշխողի «ազգային միասնության» հիերարխիկ կառուցվածքում նրա նախասահմանված տեղը որոշում կայացնող հաստատություններում չէ, այլ մարտի դաշտում և հավանաբար նույնիսկ վաղվա փառաբանվող զոհերի շարքում։ Այս իմաստով հատկանշական է նաև ապրիլյան կռիվներին հաջորդող օրերին մի խումբ երիտասարդների ակցիայի մի միջադեպ։ Ակտիվիստների Բաղրամյան փողոցով երթը կանխելուց հետո, քաղաքացիներին ցրում էին նաև մայրերից։ Կարմիր բերետավոր ոստիկանները մարդկանց հորդորում էին «տուն գնալ» և տուն չգնացողներին խոստանում բերման ենթարկել¹⁸։ Սրանք առանձին օրինակներ են, թե ինչպես են հանրային-քաղաքական կառուցվածքում ամրագրված սոցիալական տարբեր խմբերի տեղերը։ Ընդդիմադիր կուսակցությունների տեղը ընդդիմությունն է, քաղաքացու տեղը տունն է (բայց և քսակն ու մարմինը պատրաստ ներդնելու «ազգի միասնական» պաշտպանությանը), կնոջ տեղը խոհանոցում է և ոչ թե լրագրության մեջ՝ ոստիկանապետին անհարմար հարցեր

¹⁶ Դանիելյան, Տ. (2016, օգոստոս 15): Փաստաբանը հակաօրինական է համարում Խանումյանի վրա հարձակված անձանց մեղադրանքի վերադարձվողությունը: *azatutyun.am*: 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ azatutyun.am/a/27923383.html և Գաբրիելյան, Ս. (2016, օգոստոս 30): ԼՂ դատախազությունը կարճել է Հայկ Խանումյանի ծեծի քրգործը: *azatutyun.am*: 2016.09.21 դրությամբ հասանելի է այստեղ azatutyun.am/a/27954629.html

¹⁷ Սահակյան, Ն. (2016, ապրիլ 21): Մասուն Միքայելյանը չի հերքում, որ ընտրությունների հաջորդ օրը Հրապարանում ծեծկոտոր է եղել: *azatutyun.am*: 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ azatutyun.am/a/27689012.html

¹⁸ [Ազատություն]: (2016, ապրիլ 22) *Բաղրամյան փողոցայից բերման և ենթարկվել 42 ցուցարար*: [Տեսագրություն]: 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ [youtube.com/watch?v=61Q1kzajgOc](https://www.youtube.com/watch?v=61Q1kzajgOc) (2:00-2:14)

տալու գործում¹⁹ և այլն և այլն: Մա հայրիշխանական պահպանողական իշխանության սկզբունքն է՝ ըստ տվյալ տրվածության կարգավիճակի նախապես սահմանել ամենքի տեղն ու չափը և միասնության շղարշով լռեցնել քաղաքական-տնտեսական անարդար գործընթացները, հնազանդեցնել ենթականերին: Այստեղից էլ «պատերազմող երկրում» քաղաքացիներին իրենց տեղն իմանալու համախմբվածության, սթափվածության կամ զսպվածության քանիցս հնչած իշխանական գործիչների կոչերը և ներքին հակասությունները իբրև «ժողովրդին անհարիր խժոժություններ»²⁰ հռչակելը:

Մյուս կողմից արժե նկատել «ազգային միասնության» իդեոլոգիական դիսկուրսի մեկ այլ մեծ պարադոքսը: Այն, սոցիալական սուբյեկտներին ենթակայեցնելու միտումով իշխողների կողմից յուրացված և գաղութացված լինելով հանդերձ, ունի նաև դիմադրականի, անհնազանդի վերածվելու լիցք: Եթե հայրենասիրությունը, միասնությունն ու մոբիլիզացիան անհրաժեշտ են, որպեսզի ճնշվածները մնան տիրապետության ներքո, ապա դրանք նաև պայման են, որ ենթակաները դեմ ելնեն ճնշողներին: «Ազգային միասնության» երազանքը, իշխողների համար նպաստավոր լինելուց բացի, կարող է դառնալ նաև վտանգավոր, քանի որ դրա իդեալը կրողների համար իշխող վերնախավը դառնում է «միասնության» խոչընդոտ: Հանրային բողոքի ցույցերի ժամանակ ցուցարարների կոչերի մեջ տարիներ շարունակ իշխանավորները կամ բռնի ուժ կիրառող ոստիկանները հիշատակվում են իբրև ոչ հայեր («դուք հայ չեք») կամ «թուրքեր»: «Միասնությունը» գործնականում տապալող իշխող վերնախավը նույնանում է թշնամու կերպարին կամ արտածվում իբրև ներքին թշնամի: Ընդդեմ արտաքին թշնամու միասնությամբ հնազանդեցումը անելանելի և հակասական դրության մեջ է դնում նույն իշխող վերնախավին՝ կոնֆլիկտի հարցում պիջումներին ընդառաջ գնալու կամ կորուստ կրելու պայմաններում: Այդպիսով վերնախավը կորցնում է «միասնության» պաթոսի կառավարման հնարավորությունները՝ նույնիսկ նախկինում լոյալ, բայց անզիջում ռազմականացված տրամադրություններ կրող խմբերի նկատմամբ: Այս իմաստով Սամնա ծոերի քաղաքական հենարանը և մյուս «հող չփչոզ» քաղաքական ուժերն, ըստ էության, հավակնում են դառնալ «իրական» «ազգային միասնությունն» ապահովողները՝ ի տարբերություն գործող անբարեխիղճ իշխանավորների: Այսպիսով ձևավորված «անհնազանդ միասնության»

¹⁹ [Ազատություն]: (2016, ապրիլ 24) *Ոստիկանապետը լրագրողներին*. «Դուք դեռևս եք, գունաթափում եք»: [Տեսագրություն]: 2016.09.21-ի դրությամբ հասանելի է այստեղ [youtube.com/watch?v=5yE1_e5VEnw](https://www.youtube.com/watch?v=5yE1_e5VEnw) (2:26)

²⁰ Նույն տեղում:

դիսկուրսը, թեև շարունակում է պահպանել մենք-նրանք-ի քինարային ինքնությունը, սակայն նրանք-ի շրջանակում, արտաքին թշնամուց բացի, թիրախավորում է նաև ներքին թշնամի հանդիսացող վարչախմբին:

Ինչ վերաբերում է այն խմբերին, որոնց համար գիտակցված են վերնախավի և հասարակության շահերի միջև հակասությունները, այս դեպքում վիճումները դիտարկվում են վերնախավի իշխանության վերահաստատմանը և ոչ թե խնդրի կարգավորմանը միտված գործողություն:

Ոչ միայն «սպգային միասնության» իդեոլոգիան, այլև դրա առաջ բերած գործողությունների ակտիվ մասը, օրինակ միասնական ստորագրահավաքը, կամավորությունը, դրամահավաք-բարեգործությունները, ունեն ենթակայեցումը հարցադրելու ներքո: Նախ և առաջ դրանք ակնհայտ են դարձնում իշխումի մեջ ենթակայի իշխանությունը և իշխողի ենթակայությունը իշխանությունն ընդունող ենթակայից:

Երկրորդ հերթին քաղաքացիական խմբերի վերոնշյալ ակտիվությունները դառնում են պետական հաստատությունների անգործության ակնառու օրինակներ, որոնց հիման վրա հնարավոր է դառնում բարձրացնել պետական կոռուպցիայի, պատասխանատվությունների, քաղաքական նպատակահարմարությունների շուրջ հարցեր, ինչն էլ տեղի ունեցավ կոնֆլիկտի ապրիլյան թեժացմանը հաջորդող շրջանում: Դրանք տպավորիչ ընթացք և տարածում ունեցան բարձրացնելով ՌԴ-ից արտաքին քաղաքական կախվածության և Ադրբեջանի ռազմականացմանը ՌԴ կողմից աջակցության հարցից մինչև բանակում կոռուպցիան և անարդարությունը, գոհված կամ կոմոդ վիճակների սոցիալ-տնտեսական կենսապայմանների խնդրի բարձրաձայնումը, բանակի սպառազինության համեմատ ոստիկանության գերիազեցված սպառազինության հարցը, անգամ Հայաստան-Ղարաբաղ ճանապարհների անսարքությունը: Մեծ հաշվով հնչեղ արտիկուլացիա ստացան սոցիալական արդարության, աղքատության, ոստիկանությանն ու բանակին առնչվող ինստիտուցիոնալ խնդիրները և իրադրության գլխավոր գործոններից հանդիսացող օլիգարխիկ տնտեսության հիմնարար հարցերը:

Եվ երրորդ հերթին «սպգային միասնության» գործողությունները գուտ միակողմանի չէ, որ լեգիտիմացնում են իշխող հաստատություններին, դրանք նաև նպաստում են ակտիվ խմբերի և անհատների լեգիտիմ ընկալմանը: Քաղաքական և քաղաքացիական այն խմբերը, որոնք մասնակցել են «սպգային

միասնության» գործողություններին, սկսում են իրավասու համարվել նաև դիմադրական գործողություններ իրականացնելու առումով սկսած ծայրահեղ քննադատություններից մինչև պինված խմբով ոստիկանական գնդի գրավում: Պատահական չէ, որ Ղարաբաղյան պատերազմում նշանակալի դեր ունեցած Սասնա ծռերի անդամներին իշխող վերնախավը չէր կարող միանգամից ոչնչացնել, այնինչ անխոս կոդներ այդ քայլին, եթե խմբի անդամները լինեին անհայտ անարխիստներ: Այս իմաստով բավարարիչ խմբերի ներգրավումը բավապահ գործողությունների իրականացմանը նպաստավոր է հասարակական խմբերի հզորացման և իշխանության ապակենտրոնացման համար: Եվ որքան շատ լինեն նման խմբավորումները, այնքան դժվար կլինի հետագայում իշխող խմբերի համար յուրացնել դրանց բոլորին և վերաներարկեցնել վերնախավին: Սա մի կողմից հասարակության փոփոխության հնարավորություն է բացում, քանի որ ուժերի և իշխանության բավակենտրոնացումը քաղաքական և իրավական դաշտի վարձացման անհրաժեշտ պայման են դառնում: Մյուս կողմից, սակայն, հաստատում է այն տիրապետող մոլորությունը, թե իշխողների պատասխանատվությունների հարցի բարձրացումը, կարծես, լրացուցիչ լեգիտիմության կարիք ունի:

Այսպիսով «ազգային միասնության» դիմադրական պոտենցիալը հաշվի առնելով հանդերձ ստիպված ենք արձանագրել դրա սահմանափակող և արատավոր տրամաբանությունը: Այս իդեոլոգիկ դիսկուրսն անհրաժեշտաբար հանգեցնում է ազգի սահմանման մեջ տեղ ունենալու պայքարին, և եթե վերնախավի համար ազգն իրենք են, «անհնազանդ միասնությունը» վիճարկում է հենց դա: Հետևաբար այս պայքարն ավելի շուտ հանգեցնում է ազգային ինքնության ձևավորման, քան սոցիալ-տնտեսական, իրավական քաղաքականությունների շուրջ մտածումների: Հայաստանում քաղաքական կյանքը հիմնականում մոլորվել է «ազգային միասնության» պաթոսի թակարդում: Այն փանցառելու իրական հնարավորությունները քաղաքականության վերադարձի մեջ է, որը հաշվի կառնի սոցիալական խավերի շահերը և դրանց բախումները, քաղաքականությունների տնտեսական հիմքերը և հետևանքները: Քաղաքացիական հասարակության, ակտիվիստների և անկախ ուժերի մարտահրավերն է իրենց քաղաքականությունների հետևանքով կոնկրետ սոցիալական խմբերի ու խավերի շահերի պաշտպանությունը կամ նսեմացումը նկատելը: Հայաստանում և տարածաշրջանում դրական փոփոխությունների համար պայքարող ակտիվիստները ստիպված են վերանայել իրենց մոտեցումները ողջախոհ համարվող

տարբեր կոնցեպտների, հայրիշխանական կառուցվածքների, ազգային ինքնության սովորական համարվող հատկանիշների և հարևանների հետ դրանց կոպիտ հակադրման միջոցով թշնամիական հարաբերությունների բնականեցման ձևերի շուրջ: Բոլոր մնացյալ դեպքերում մենք կարող ենք խոսել կոնկրետ մեկ իշխանավորի կամ իշխանական թիմի և ոչ թե իշխանության կառուցվածքի փոփոխության մասին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Eagleton, T. (2007) *Ideology: An Introduction*. London, NY: Verso.
- Fairclough, N. (2010/2013) *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. NY: Routledge.
- Fairclough, N. (2015) *Language and power*. NY: Routledge.
- Gramsci, A. (1971/2005) *Selections from Prison Notebooks*. Quentin Hoare and Geoffrey Nowell Smith (eds.). London: Lawrence & Wishart.
- Libaridian, G. (2007/2004) *Modern Armenia: People, Nation, State*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Libaridian, G. (1999) *The Challenge of Statehood. Armenian Political Thinking since Independence*. Watertown, Massachusetts: Blue Crane Books.
- Ter-Minassian, A. (1984) *Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement (1887-1912)*. Cambridge: The Zoryan Institute.